

Dr hab. Zbigniew Wróblewski, prof. KUL

Wydział Filozofii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Aleje Racławickie 14

20-950 Lublin

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani magister Janiny Męcarskiej pod tytułem „Wpływ uprzedzeń na interpretacje badań procesów poznawczych zwierząt innych niż ludzie na tle debaty nad teorią umysłu”, Szczecin 2025

Recenzowana rozprawa stanowi obszerne studium z zakresu filozofii nauki oraz filozofii kognitywistyki. Jej przedmiotem jest metanaukowa i filozoficzna analiza wpływu różnego rodzaju uprzedzeń na interpretacje wyników badań nad procesami poznawczymi zwierząt. Szczególnym polem analiz jest debata nad teorią umysłu, która od lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku różnicuje stanowiska badaczy w kwestii przypisywania zwierzętom wyższych procesów poznawczych w obszarze poznania społecznego. Spory te mają istotne konsekwencje dla rozstrzygnięć wielu innych zagadnień filozoficznych.

Treść rozprawy

Głównym przedmiotem rozprawy jest problematyka uprzedzeń poznawczych i kulturowych wpływających na interpretacje zdolności poznawczych zwierząt oraz konsekwencje metodologiczne, epistemologiczne i etyczne przyjmowania określonych interpretacji tych zdolności. Problematyka ta została przedstawiona przede wszystkim poprzez analizę dwóch dominujących stanowisk interpretacyjnych: mentalistycznego oraz behawioralnego, w ramach, których dokonywana jest odmienna analiza wyników eksperymentów z udziałem ludzi i zwierząt innych niż ludzie. Zgodnie z deklaracją Doktorantki, praca nie opiera się na jednej hipotezie badawczej, lecz ma charakter analityczno-krytyczny i zmierza do ujawnienia mechanizmów epistemicznych stojących za dominującymi interpretacjami poznania zwierząt.

Celem pracy jest, po pierwsze, uwrażliwienie na sposoby, w jakie struktury poznawcze i kulturowe kształtują nasze rozumienie, a także nierozumienie, innych umysłów – zarówno ludzkich, jak i nie-ludzkich – oraz, po drugie, wstępna analiza tego, w jaki sposób ujawnianie uprzedzeń antropomorficznych i antroponegacjonistycznych prowadzi do systematycznych błędów w interpretacji wyników badań nad teorią umysłu u zwierząt pozaludzkich.

W rozdziałach pierwszym i drugim przedstawiono ramowy przegląd uprzedzeń oraz mechanizmów poznawczych zaangażowanych w ich powstawanie i utrwalanie w społeczeństwie i kulturze, a także wstępną aplikację tych ustaleń do charakterystyki uprzedzeń wobec zwierząt obecnych zarówno w życiu społecznym, jak i w badaniach naukowych. Przegląd ten obejmuje ustalenia terminologiczne, wstępną charakterystykę uprzedzeń w poznaniu społecznym, omówienie badań empirycznych ilustrujących dane uprzedzenia lub mechanizmy poznawcze, a także wstępne sugestie dotyczące przenoszenia uprzedzeń funkcjonujących w społeczeństwie ludzkim na relacje międzygatunkowe. Szczególną uwagę poświęcono wpływowi tych uprzedzeń na interpretację wyników badań naukowych nad zwierzętami.

Uprzedzenie zostało zdefiniowane jako postawa składająca się z trzech komponentów: poznawczego, obejmującego stereotypy, mity i przekonania; afektywnego, związanego z emocjami; oraz behawioralnego, przejawiającego się w gotowości do dyskryminujących działań. Postawy te są wzmacniane przez system automatycznych i w dużej mierze uniwersalnych mechanizmów poznawczych, takich jak penetracja poznawcza, kategoryzacja społeczna, mechanizm samolicencjonowania, myślenie analogiczne, efekty oczekiwań, dysonans poznawczy, tak zwana słodka reakcja oraz efekt halo. Mechanizmy te prowadzą do systematycznych błędów poznawczych oraz utrwalania nierówności w nauce i społeczeństwie, między innymi poprzez tendencyjne interpretowanie zachowań zwierząt zgodnie z antropomorficznymi lub antroponegacjonistycznymi schematami poznawczymi.

W rozdziale trzecim, poświęconym narracjom naukowym konstytuującym porządek społeczny w kontekście relacji człowiek–inne zwierzęta, zarysowano dwa główne typy narracji naukowych, historię ich kształtowania oraz szczegółowe mechanizmy poznawcze uczestniczące w powstawaniu uprzedzeń wobec zwierząt. Wprowadzenie historyczne obejmuje przekazy biblijne, myśl starożytnej Grecji, idee filozoficzno-teologiczne chrześcijaństwa, mechanicyzm kartezjański, a także ewolucjonizm Karola Darwina i jego następców, zasady metodologiczne Conwy’a Lloyd’a Morgana, behawioryzm klasyczny i jego

późniejsze modyfikacje, a także początki psychologii ewolucyjnej i etologii klasycznej. Na tle tej wielowiekowej refleksji Doktorantka ukazała zmienne losy perspektywy mentalistycznej i behawiorystycznej, które do dziś wyznaczają podstawowe punkty odniesienia w badaniach nad poznaniem zwierząt.

Rozdział czwarty poświęcono kluczowym koncepcjom teorii umysłu, ujmowanej jako zasadnicza kompetencja poznania społecznego. Teoria umysłu została zaprezentowana w nurcie ujęć metareprezentacyjnych i potraktowana jako element szerszej zdolności czytania umysłów. Przedstawiono klasyczny model Simona Barona-Cohena, obejmujący detektor intencjonalności, detektor kierunku patrzenia, mechanizm uwspólniania uwagi oraz moduł teorii umysłu, a także test fałszywych przekonań jako podstawowe narzędzie empiryczne. Omówiono również alternatywne interpretacje wyników tych testów oraz konkurencyjne koncepcje teorii umysłu zaproponowane przez Robina Dunbara i José Luisa Bermúdeza.

Rozdział piąty stanowi centralną część rozprawy. Przedstawiono w nim odmienne interpretacje badań nad teorią umysłu u zwierząt w perspektywie mentalistycznej i behawiorystycznej. Doktorantka szczegółowo omawia wybrane eksperymenty, rekonstruuje ich oryginalne interpretacje oraz poddaje je krytycznej analizie metodologicznej i epistemologicznej. Na tej podstawie formułuje własne stanowisko postulujące ostrożność interpretacyjną oraz otwartość na istnienie pośrednich form poznawczych pomiędzy mechanizmami skojarzeniowymi a w pełni rozwiniętymi mechanizmami metareprezentacyjnymi.

W rozdziale końcowym omówiono etyczne konsekwencje uprzedzeń wobec zwierząt pozaludzkich. W nawiązaniu do koncepcji Mirandy Fricker przedstawiono dwa typy niesprawiedliwości epistemicznej – testimonialną oraz hermeneutyczną – występujące w relacji człowiek–zwierzę. Zakończenie zawiera wniosek postulujący odejście od binarnych opozycji pomiędzy tym, co ludzkie i zwierzęce, na rzecz perspektyw bardziej spójnych ewolucyjnie i neutralnych metodologicznie.

Ocena formalna rozprawy

Rozprawa składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, netografii i streszczenia w języku angielskim, w sumie 303 stron zasadniczego tekstu; w *Bibliografii* i *Netografii* nie ma numeracji stron. Struktura pracy jest przejrzysta. Wewnętrzne rozczłonkowanie materiału w rozdziałach jest logicznie przeprowadzone. Każdy z rozdziałów kończy się podsumowaniem, zbierającym główne wyniki badań kolejnych etapów. W *Spisie treści* nie umieszczono tytułów paragrafów z 4 poziomu struktury pracy.

W pracy występują przypisy wyjaśniające oraz dopełniające wątki z tekstu głównego. W *Bibliografii* nie odnotowano wszystkich publikacji przywoływanych w tekście, np. Uexküll, 2013 (s. 45); brak przypisu do pracy D. Everetta (s. 123). Występują drobne błędy w cytowaniu, np. Wittgenstein 2019, paragraf 327 (s. 46).

Autorka posługuje się poprawną polszczyzną, język rozprawy w wysokim stopniu spełnia wymagania stawiane tekstom naukowym. Niektóre wyniki szczegółowe zostały przedstawione w formie tabel, co znacznie ułatwia lekturę. Występują niewielka ilość błędów interpunkcyjnych, fleksyjnych, składniowych, literówek i przejęzyczeń, np. niektóre tytuły dzieł nie były pisane kursywą, np. Erastyka (s. 66), Teoria sprawiedliwości (s. 278); „Formman” zamiast „Fromm” (s. 73), „Jose Bermdez” (s. 88); błędna numeracja zdjęcia 5 (s. 131); brak opisu „Zdjęcia 6. Iluzja Pokoju Ames”; „starożytna grecja” (s. 82); „teorią metareprezentacyjnym” (s. 177); „w rozwoju ontologicznym” (powinno być: „rozwoju ontogenetycznym”, s. 178, s. 221); „Dawin” (s. 248); „de Wall” (s. 248); „przypisywaniem większej wiarygodności narracją i przekonaniom” (s. 249); „alogicznym” (powinno być „analogicznym”, s. 252); „ekzekfowania” (s. 267); „kulturalne postrzeganie” (powinno być „kulturowe postrzeganie” s. 169); pomieszanie antropomorfizmu z antropocentryzmem (s. 7, 33); zamiennie używanie wyrażen „asymetria epistemiczna” i „asymetria epistemologiczna” (s. 258).

Brak jest konsekwencji w wewnętrznym odwoływaniu się do poszczególnych części rozprawy. Praca jest obszerna i wielowątkowa, a więc odwoływanie się do wcześniejszych fragmentów pracy jest uzasadnione. Ale raz to jest czynione przez przypisy dolne, a w innych przypadkach przywoływane są w tekście głównym tytuły paragrafów. W tym drugim przypadku ciągłość wywodu jest przerywana, zwłaszcza jeżeli jest podawanych kilka tytułów w jednym akapicie.

Baza źródłowa pracy jest bardzo bogata. Doktorantka dotarła do reprezentatywnej oraz najnowszej literatury przedmiotu. Składają na nią zarówno najważniejsze monografie,

artykuły przyrodnicze i filozoficzne. W sumie wykorzystano w pracy 608 pozycji. Literatura jest głównie anglojęzyczna.

Uwagi merytoryczne

Przedstawiona rozprawa doktorska stanowi bardzo dobre opracowanie problematyki wpływu czynników społeczno-kulturowych na interpretacje badań nad teorią umysłu u zwierząt.

Doktorantka podjęła się analizy niezwykle trudnego zagadnienia, jakim jest wpływ uprzedzeń na interpretację badań naukowych. Z jednej strony mamy tu do czynienia z obszarem wiedzy potocznej, zdroworozsądkowej, kształtowanej między innymi przez automatyczne mechanizmy poznania społecznego i systematycznie narażonej na błędy poznawcze, z drugiej zaś strony – z wiedzą specjalistyczną, systematycznie rozwijaną zgodnie z historycznie ukształtowanymi standardami metodologicznymi. Pomiędzy tymi typami wiedzy nie „zienie przepaść” metodologiczna ani epistemologiczna, lecz zachodzi intensywny przepływ informacji. Każdy naukowiec funkcjonuje bowiem niejako w dwóch rolach: laika i eksperta, będąc jednocześnie podmiotem wiedzy potocznej i specjalistycznej, które wzajemnie się przenikają. Wiedza potoczna jest kształtowana między innymi przez formalną edukację opartą na wiedzy naukowej, natomiast wiedza naukowa w pewnym zakresie wyrasta z fundamentów wiedzy potocznej.

W perspektywie przedmiotowej należy ponadto podkreślić prosty fakt, że nauka jest tworzona w kontekście nienaukowym, a więc w obrębie określonych systemów społeczno-kulturowych, światopoglądów oraz idei filozoficznych. Postpozytywistyczna filozofia nauki ujawnia nieepistemiczne wymiary działalności naukowej, tematyzując zarówno założenia leżące u podstaw nauki, jak i czynniki wpływające na jej kształt. Badania z zakresu historii nauki dostarczają licznych, wysoce informatywnych przykładów tego rodzaju zależności.

Doktorantka wpisuje się w ten szeroki nurt filozoficznych badań nad nauką, koncentrując się w szczególności na dyscyplinach zaangażowanych w badania umysłów i zachowania zwierząt, takich jak etologia, psychologia porównawcza, psychologia ewolucyjna oraz kognitywistyka. Jako szczegółowy przedmiot badań wybrała teorię umysłu, rozumianą jako kompetencję poznawczą kluczową dla poznania społecznego zarówno ludzi, jak i zwierząt. Ten obszar badań naukowych – obejmujący stanowiska teoretyczne, eksperymenty oraz interpretacje ich wyników – został skonfrontowany z potocznymi strukturami poznawczymi

uczestniczącymi w poznaniu społecznym, takimi jak uprzedzenia, mity czy stereotypy. Zabieg ten służy przede wszystkim zrozumieniu mechanizmów kształtujących naukowe narracje dotyczące poznania zwierząt.

Upraszczaając plan zaproponowanych badań, można stwierdzić, że z jednej strony Autorka odwołuje się do dobrze udokumentowanych badań nad mechanizmami poznania społecznego laików, dostarczanych głównie przez psychologię społeczną, z drugiej zaś strony analizuje badania ekspertów nad poznaniem zwierząt. Doktorantka broni przy tym kontrowersyjnej hipotezy, zgodnie z którą naukowcy, podobnie jak „zwykli ludzie”, mogą podlegać uprzedzeniom. Świadczyć o tym mają radykalnie rozbieżne interpretacje wyników badań nad zwierzętami, determinowane przez skrajne postawy antropomorficzne bądź antroponegacjonistyczne. Samo ujawnienie uprzedzeń generowanych przez te postawy nie rozwiązuje jednak problemu, ponieważ uprzedzenia te mogą zawierać rozmaite strategie uodpornienia się na krytykę oraz mechanizmy obrony stanowiska naukowego za wszelką cenę. Koszty podtrzymywania takich uprzedzeń są wysokie i obejmują zarówno ograniczenia rozwoju badań naukowych, jak i istotne konsekwencje etyczne w relacjach człowiek–zwierzę.

W tak zarysowanym planie badawczym najważniejszym osiągnięciem Doktorantki jest dostrzeżenie oraz sformułowanie problemu uprzedzeń społeczno-kulturowych funkcjonujących w naukach społecznych i kognitywistycznych. Szczegółowa realizacja tego planu rodzi jednak w kilku miejscach uwagi polemiczne, które mogą wynikać z odmiennych perspektyw filozoficznych. Formułuję je przede wszystkim z intencją podjęcia dyskusji, na którą rozprawa w pełni zasługuje.

W pracy w dużej mierze pominięto refleksję z zakresu filozofii nauki oraz metodologii nauk, w obrębie których wypracowano już liczne koncepcje dotyczące wpływu czynników pozanaukowych na rozwój nauki, metodologicznej analizy eksperymentowania czy aksjologicznego wymiaru działalności naukowej. Uwzględnienie wybranych wątków filozoficznych mogłoby stanowić użyteczne narzędzie łączące analizę uprzedzeń z interpretacją danych naukowych. W przedstawianych w rozprawie przejściach między mechanizmami poznania potocznego a metodycznym konstruowaniem narzędzi do badań empirycznych nad zwierzętami niekiedy brakuje odpowiednich pojęć filozoficznych pozwalających adekwatnie wyjaśnić te zależności. Niedostateczna eksplikacja filozoficzna, na przykład sygnalizowanego problemu demarkacji, może sprawiać wrażenie, że naukowcy są irracjonalni bądź epistemicznie niewrażliwi na „głosy” zwierząt. Tymczasem przytaczane w

rozprawie opisy eksperymentów prowadzonych przez wybitnych psychologów i etologów reprezentujących różne obozy teoretyczne pokazują raczej, że ich badania są wyznaczone przez wysokie standardy racjonalności naukowej, a różnice interpretacyjne wynikają przede wszystkim ze złożoności samego przedmiotu badań.

Oczywiście zarówno naukowcy, jak i filozofowie zgodzą się z ogólnym postulatem unikania skrajności, takich jak skrajny antropomorfizm czy antroponegacjonizm. Zasadnicza trudność polega jednak na ustaleniu, gdzie w spektrum postaw wobec zwierząt znajduje się stanowisko metodologicznie i naukowo akceptowalne. Przywoływana w tym kontekście idea odrzucenia binarności relacji człowiek–zwierzę może być postrzegana jako mit analogiczny do omawianych w rozprawie idei jedności człowieka z przyrodą czy wyjątkowości człowieka. Zwrócenie uwagi na bardziej szczegółowe kwestie metodologiczne, takie jak asymetrie w interpretacji wyników badań nad dziećmi i zwierzętami, praktyki badawcze w psychologii czy błędy argumentacyjne (w tym trafna analiza argumentum ad ignorantiam), otwiera natomiast perspektywę docenienia samokorygujących się mechanizmów poznawczych funkcjonujących w nauce bez konieczności sięgania do rozległych analiz historyczno-kulturowych.

Przedstawione poniżej drobne uwagi mogą zostać wykorzystane w procesie redakcji tekstu przed publikacją.

1. Zakres problemowy pracy jest dość szeroki. Utrzymanie ciągłości głównej idei w toku rozważań jest trudny, m.in. ze względu na niejednorodność dyscyplinową podejmowanej problematyki na kolejnych etapach oraz utrzymaniem proporcji w ich prezentowaniu. W tym aspekcie dostrzegam drobne zachwiania proporcji w przedstawianiu materiału, np. bardzo szerokie (niekiedy podręcznikowe) opracowanie kwestii uprzedzeń i mechanizmów, które tylko fragmentarycznie są wykorzystane w kluczowej części rozprawy (rozdział V). Mamy więc do czynienia z pewnym naddatkiem informacji w rozdziale I i II w stosunku to wykorzystania jej w analizach uprzedzeń w badaniach nad teorią umysłu. Podobny problem dostrzegam w prezentacji szczegółowych problemów, które są skądinąd interesujące, ale nie odnoszą się bezpośrednio do kluczowego wątku rozprawy, np. klasyczna koncepcja wiedzy i problemy Gettier'a, analiza filmu „Psi patrol”. Jestem świadomy, że można wykazać związek pomiędzy tymi zagadnieniami a hipotezą uprzedzeń, ale czyni się to kosztem zwięzłości i rozważań.

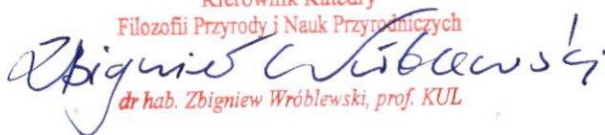
2. Rozważania terminologiczne nt. perspektywy behawioralnej i behawioryzmu metodologicznego (s. 109 – 110) powinny być przeniesione do punktu 3.2.
3. W punkcie 3.4.2.1 *Heurystyki oraz tendencyjność związana z uprzedzeniami wobec ZINL* nie podano żadnych przykładów uprzedzeń wobec zwierząt.
4. Łączenie kartezjańskiej wizji zwierząt jako automatów z tradycją katolicką jest uproszczeniem. Tradycja katolicka była kształtowana w ramach systemu filozoficzno-teologicznego w duchu arystotelesowsko- tomistycznym, a w tym nurcie bytom ożywionym przypisywano różnego rodzaju dusze. Doktorantka prawdopodobnie myślała o duszy nieśmiertelnej pisząc, że zwierzęta nie posiadają duszy, ale nawet przy takim założeniu, wizja zwierząt w doktrynie katolickiej jest bardziej zniuansowana niż to jest w systemie kartezjańskim.
5. W pracy nie została odnotowana prawdopodobnie pierwsza polska koncepcja mindreadingu u zwierząt, sformułowana przez poznańskiego kognitywistę prof. Piotra Przybysza. Zaproponował koncepcję mindreadingu jako wielostopniowej i złożonej zdolności poznawczej, która różnicuje się ze względu na mechanizmy poznawcze (czy reprezentowanie zachowania za pomocą „oś patrzenia”, „zewnątrzny cel działania”, „stan środowiska” w celu przewidywania zachowania, czy też reprezentowanie stanów umysłu jak nieobserwowalnych czynników zachowania?) oraz społeczne okoliczności uruchamiające czytanie umysłu (warunki konkurencji czy współpracy?). Koncepcja ta jest interesująca ze względu na proponowaną syntezę różnych strategii metodologicznych (perspektyw poznawczych) poprzez szczegółowe rozróżnienie elementów zaangażowanych w mindreading.
6. Pomimo wyraźnej i powtarzanej deklaracji rozróżniania pojęciowego i terminologicznego mindreadingu i teorii umysłu oraz własnej krytyce mieszania tych pojęć w pracach innych autorów, Doktorantka często popełnia ten błąd i używa zamiennie tych terminów. Należy dotrzymać deklaracji programowych lub zgodzić się na ich wymienialność. Na marginesie, w rozprawie częściej analizowane są składowe mindreadingu niż jego aspekt, teoria umysłu.

Uwagi krytyczne nie dotyczą głównej idei rozprawy i stanowią raczej sugestie, które można rozważyć przed jej publikacją.

Ponadto należy podkreślić, że Autorka rozprawy wykazała się odpowiednimi kompetencjami do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, bardzo bogatą wiedzą z zakresu nauk społecznych i filozofii oraz umiejętnością prowadzenia badań interdyscyplinarnych.

Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska mgr Janiny Mękarskiej spełnia warunki określone w art. 187, ust. 1-2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. "Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce", Dz. U. z 2024 r. Poz. 1571 z późniejszymi zmianami. Rozprawa prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie *filozofia*, a przedmiotem rozprawy jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

Kierownik Katedry
Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych

dr hab. Zbigniew Wróblewski, prof. KUL

Dąbrowica, 19.01.2026